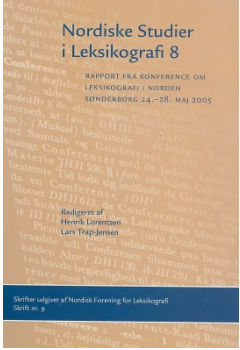

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Idiom och semantisk variation – i autentiskt språkbruk och i ordböcker	
Forfatter:	Emma Sköldberg	
Kilde:	Nordiska Studier i Leksikografi 8, 2006, s. 359-372 Rapport från Konferens om lexicografi i Norden, Göteborg 27.-29. maj 1999	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Idiom och semantisk variation – i autentiskt språkbruk och i ordböcker¹

Idiom and semantic variation in authentic usage and dictionaries. This paper explores the meanings of Swedish idioms in authentic texts and how they are reflected in dictionaries. More specifically, I recount the relationship between the meanings of 36 idioms expressed in a large collection of press material and the idiomatic meanings given in four Swedish monolingual dictionaries of partially divergent type. The study shows that a large number of idioms are defined in a variety of ways under different lemmas in the same dictionary, although the definitions must be regarded as correct in the absolute majority of cases. This applies primarily to expressions that provide a uniform impression in the press material from the semantic perspective. Several idioms whose semantic variation is more apparent in authentic texts could, on the other hand, be more perfectly described. Specimens of speech and usage notes could also be used more extensively to illustrate the meanings of idioms.

1. Inledning

Idiom eller idiomatiska uttryck har undersökts ur många perspektiv och litteraturen på området är omfattande (se vidare i Sköldbberg 2004:14-18 med där anförda referenser).

Intressantast i detta sammanhang är dock de studier där man undersökt idiom och andra fasta fraser ur ett lexikologiskt/lexikografiskt perspektiv. Forskare som t.ex. Zgusta (1971), Benson (1985), Schemann (1989), Dobrovolskij (1994) och Svensén (2004) har behandlat hur fasta fraser på bästa sätt skall presenteras i ordböcker. Bl.a. har man diskuterat under vilket lemma ett idiom ska presenteras eller om idiomatet skall utgöra ett lemma i sig. Andra forskare som Clausén (1993) och Clausén & Lyly (1994) har bl.a. presenterat en frastypologi som kan användas i ordböcker. Forskare som också kan nämnas i detta sammanhang är t.ex. Kjellmer (1996) och Farø (2002), som har undersökt om fasta fraser faktiskt nämns i existerande ordböcker – och i så fall hur de behandlas. En undersökning, som presenterades i Sköldbberg 2001, visade att det förhållandevis ofta råkade en markant skillnad mellan den form som 40 välkända svenska idiom hade i ett större nutida pressmaterial respektive i fem moderna ordböcker. Som exempel kan jag nämna *få kalla handen* med betydelsen 'helt bli avvisad'. Uttrycket uppvisar flexibilitet vad gäller verbet, och i autentiska texter förekommer bl.a. varianter som *ge någon kalla handen*, *mötas av kalla handen* och *då blev det kalla handen*. I de tre ordböcker där uttrycket var upptaget stod det

---

¹ Tack till Kungliga Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg som genom ett generöst ekonomiskt bidrag möjliggjorde denna undersökning.

dock *vinka med kalla handen*, dvs. en form som mycket sällan används i faktiskt språkbruk. I Sköldberg 2004 koncentrerade jag mig sålunda på idiomens form, men jag blev även intresserad av att undersöka överensstämmelsen mellan den betydelse som idiom har i autentiska texter och den idiombetydelse som anges i svenska ordböcker. Det är detta senare ämne som behandlas i den här artikeln.

2. Material och teoretisk utgångspunkt

I den här undersökningen har jag utgått ifrån den del av min doktorsavhandling, Sköldberg 2004, som behandlar semantisk variation hos idiom. Jag har närmare bestämt undersökt 36 svenska idiomatiska uttryck som samtliga består av ett verb jämte komplement. Med tanke på att termen *idiom* används om relativt skiftande typer av uttryck (se t.ex. Allén et al. 1975:XXIII; Svensén 2004:239-240), återger jag här vad jag avser med termen idiom:

Ett prototypiskt idiom är en institutionaliserad sammanställning av lexikaliska enheter och bildar som helhet en syntaktisk konstruktion, som utan att ha en huvudsakligen grammatisk eller textbindande funktion fungerar som en del av en mening eller sats, har relativt fixerad form samt en figurativ betydelse som inte är härledbar ur de ingående ordens betydelse. (Sköldberg 2004:275)

Bland de uttryck som jag undersökt närmare återfinns t.ex. *rinna ut i sanden* med betydelsen 'inte leda till något'. I avhandlingen har jag granskat hur de aktuella uttrycken används i ett nutida pressmaterial som ingår i Språkbanken vid Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet. Närmare bestämt har jag undersökt Press 95, Press 96, Press 97 och Press 98, som tillsammans innehåller drygt 33 miljoner löpande ord. De undersökta uttrycken är förhållandevis frekventa; alla förekommer en gång eller mer per en miljon löpande ord i materialet. Med andra ord har jag undersökt minst 33 användningar av respektive uttryck.

Jag har sålunda utgått ifrån mina semantiska beskrivningar av idiomerna och jämfört dessa med hur uttrycken redovisas i fyra svenska enspråkiga ordböcker av delvis olika slag. Dessa är *Nationalencyklopedins ordbok* (1995-96), *Natur och Kulturs Svenska Ordbok* (2001), *Bonniers svenska ordbok* (2002) samt *Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser* (2003). (Hädanefter kommer förkortningarna *NEO*, *NoKSO*, *BSO* respektive *SSB* att användas). Dessa verk valdes för att de är de mest heltäckande och kompletta ordböckerna som finns vad gäller svenskan idag.

De aspekter som framför allt intresserat mig, dvs. för det första förekomst av semantisk variation hos idiom och för det andra hur detta avspeglas i ordböcker, är inte särskilt väl utforskade. Man kan dock jämföra med Malmgren (2003) som behandlar svenska kollokationer och deras förändringsbenägenhet. Generellt kan man emellertid säga att de flesta forskare som skrivit något om semantisk variation

hos idiom yttrat sig i relativt svepande ordalag. De är heller inte överens i denna fråga. En del, såsom t.ex. Lindfors Viklund (1991:2), konstaterar att idiom har obetydlig semantisk töjbarhet, medan andra istället betonar att många idiom har en viss vaghet och oskärpa i sin betydelse (se t.ex. Koller 1977:140). Det råder heller inte konsensus om kontextens påverkan. En del forskare, däribland Nuccorini (1988:153) menar att alla idiom betyder detsamma i samtliga kontexter, medan andra, såsom t.ex. Clausén (1996:37) istället poängterar att ett idioms fulla innebörd kommer fram i just en specifik kontext (se vidare i Sköldbberg 2004:75-76). I min avhandling visar jag dock att det råder stor skillnad mellan olika idiom vad gäller semantisk variation. Lite mer än hälften av de undersökta idiomerna uppvisar en starkt begränsad semantisk variation i materialet, medan återstående uttryck däremot varierar desto mer. I min avhandling klarlägger jag också vissa återkommande typer av semantisk variation hos idiomerna. Jag visar även att dessa typer i hög grad liknar de typer av semantisk variation som återfinns hos vanliga lexem (se vidare i Sköldbberg 2004 och Sköldbberg 2005).

3. Resultat

Resultatredovisningen är disponerad på följande sätt. Inledningsvis diskuterar jag hur idiomerna presenteras i ordböckerna, om de är upptagna under ett eller flera lemman etc. Vidare behandlar jag överensstämmelsen mellan den eller de betydelse(r) som uttrycken har i pressmaterialet, som ligger till grund för Sköldbberg 2004, respektive i ordböckerna. Slutligen tar jag upp de metoder som ordboksförfattarna använt för att markera att ett idioms betydelse varierar. Artikeln avslutas med en kortfattad sammanfattning och diskussion.

3.1. Överensstämmelse inom och mellan verken

En jämförelse mellan ordböckerna visar att författarna använt delvis olika strategier när de valt att presentera idiomerna och det har givetvis påverkat resultatet. För det första kan man i samtliga ordböcker finna ett och samma idiom under flera lemman. Det råder då ibland överensstämmelse mellan angivelserna. I exempelvis *NEO* upptas uttrycket *dra sitt strå till stacken* under två lemman, dels *strå*, dels *stack*, och i båda fallen anges idiomets betyda 'bidra efter bästa förmåga till ngt gemensamt'. I samtliga ordböcker förekommer det dock att ett och samma idiom har olika definitioner under olika lemman. Som exempel kan idiomerna *ta bladet från munnen* anföras. I tabell A framkommer de angivelser som finns i de olika arbetena.

Som synes upptas idiomerna under två lemman i tre av de undersökta verken, närmare bestämt *NEO*, *NoKSO* och *BSO*. Definitionerna inom respektive ordbok är inte identiska med varandra, även om de i viss utsträckning är synonyma. I några fall uppvisar den ena definitionen mer betydelsevariation än den andra. Som exempel kan jag nämna de två definitionerna i *NoKSO*, dvs. 'säga något som har varit hemligt

eller som man inte har velat säga tidigare’ respektive ’berätta något som har varit hemligt’, där den första definitionen innehåller två alternativa betydelsenyanser men däremot inte den andra. Att ett och samma idiom definieras på olika sätt är dock vanligast i *NEO*. Detta kan kopplas till att *NEO* i mycket högre grad än de andra ordböckerna upptar ett och samma uttryck under olika lemman. I andra ordböcker, som t.ex. *SSB*, anges idiomerna i regel under ett lemma, medan det under andra möjliga lemman används hänvisningar. En fördel med *NEO* är givetvis att det är enklare för användaren att kontrollera vad uttrycket betyder. Ibland är det ju inte helt enkelt att räkna ut vilket lemma ett idiom anges under. Å andra sidan är det delvis slumpartat vad ordboksanvändaren får för uppgifter – det beror på vilket lemma han eller hon har slagit upp. Jag kan dock tillägga att idiomerna åtminstone i *NEO* nu kontrolleras så att det inte skall finnas sådana här typer av inkonsekvenser bland idiomdefinitionerna i nästa upplaga (som kommer att ges ut under namnet *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien*).

verk	lemma	form	definition (+ ev. tillägg)
NEO	blad	ta bladet från munnen	säga rent ut vad man vet el. tycker
	mun	ta bladet från mun(nen)	tala rent ut
NoKSO	blad	ta bladet från munnen	säga något som har varit hemligt eller som man inte har velat säga tidigare
	mun	ta bladet från munnen	berätta något som har varit hemligt
BSO	blad	ta bladet från munnen	tala ut, säga sin mening
	mun	ta bladet från munnen	tala ut
SSB	blad	ta bladet från munnen	om att säga rent ut vad man tänker el. tycker hon tog bladet från munnen och sa att olämpliga lärare borde avskedas
Sköldberg	–	ta bladet från munnen	’(efter att ha hållit tyst) säga rent ut vad man tycker eller vet’ /om person; ofta med avs. på ngt som andra håller tyst om/

Tabell A. *Angivelser av ta bladet från munnen i de aktuella verken*

De olika ordboksförfattarna förefaller vara förhållandevis överens om betydelsen hos idiomerna *ta bladet från munnen*, även om man som sagt i vissa fall angivit vissa betydelsevarianter. Av uppställningen framgår också tillämpningen av s.k. ”förtydligande förklaringar” i *SSB* som i det här fallet inleds med ett ”om” (och i andra fall med ett ”när”) (se vidare i *SSB* 2003:11, 25). Dessa har redan ifrågasatts av bl.a. Malmgren (2004:288). I ett fall som detta kan man undra varför författarna helt enkelt inte skrivit ”säga rent ut vad man tänker el. tycker”. Å andra sidan anges även ett språkexempel som illustrerar hur idiomerna typiskt används, vilket är mycket positivt (jfr Malmgren 2004:284). I Sköldberg 2004 har jag däremot valt att använda

definitionstillägg (inom snedstreck), och det bidrar till en precisering av hur uttrycket brukar användas. Men dessa definitionstillägg återkommer jag till senare.

3.2. Överensstämmelse mellan idiombetydelse(r) i autentiska texter och i ordböckerna

Nästa fråga gäller graden av överensstämmelse mellan den/de betydelse(r) som de aktuella idiomerna har i pressmaterialet och de idiomdefinitioner eller förklaringar som är aktuella.

3.2.1. Exempel med god överensstämmelse

En genomgång av uttrycken visar att det råder en mycket god samstämmighet mellan autentiskt bruk och ordboksangivelser i en absolut majoritet av fallen. Ett första exempel är *inte sticka under stol med något* som uppvisar starkt begränsad innehållsmässig variation i pressmaterialet. I exempel (1) framkommer hur uttrycket typiskt används:

- (1) Försvarsledningen *sticker inte under stol med* att ekonomin är i fritt fall och att man som det ser ut inte har råd att förverkliga försvarsbeslutet. (Press 97)

I exemplet omtalas alltså att Försvarsledningen inte försöker dölja att ekonomin är mycket instabil. Det är också denna betydelse hos uttrycket som anges i böckerna. Detta framgår av tabell B.

ordbok	lemma	form	definition (+ ev. tillägg)
NEO	sticka	inte sticka under stol med (ngt)	inte dölja (ngt)
	stol	inte sticka under stol med	inte dölja
NoKSO	stol	inte sticka under stol med något	inte dölja något <i>Han stack inte under stol med att han var missnöjd.</i>
BSO	sticka	inte sticka under stol med	inte dölja
SSB	stol	inte sticka under stol med ngt	om att inte försöka dölja ngt, ofta negativt författaren ville inte sticka under stol med att boken hade krävt många omskrivningar
Sköldberg	–	inte sticka under stol med ngt	'inte försöka dölja ngt' /om person; med avs. på (ofta problematiskt, provocerande, diskutabelt e.d.) förhållande, faktum eller uppfattning/

Tabell B. *Angivelser av inte sticka under stol med något i de aktuella verken*

De olika definitionerna ger här ett mycket enhetligt intryck. Som synes återkommer verbet *dölja* i samtliga betydelsebeskrivningar. Av *SSB* framgår det också att det ofta är något negativt som man inte sticker under stol med. I min avhandling har jag alltså använt definitionstillägg, och dessa måste betraktas som användbara. I det typiska fallet är det alltså en person som inte sticker under stol med ett problematiskt, provocerande eller diskutabelt förhållande, faktum eller uppfattning.

Ett andra exempel är idiomet *bära frukt*. Också detta uppvisar starkt begränsad innehållsmässig variation i pressmaterialet. En genomgång visar att idiomet i samtliga belägg har innebörden 'ge önskat resultat'. Vidare representeras uttryckets externa argument, dvs. det som bär frukt, i princip alltid av ett abstrakt substantiv. Oftast betecknas någon form av arbete eller satsning. Så är också fallet i exempel (2):

- (2) Nye Agachefen Lennart Selander hoppas att företagets miljardinvesteringar skall *bära frukt* snart. Det kan behövas, resultatet för 1996 infriade inte förväntningarna. (Press 97)

I (2) är det således en större investering som förutspås ge ett positivt resultat. Hur ser det då ut i undersökningsmaterialet? Detta framkommer i tabell C.

ordbok	lemma	form	definition (+ ev. tillägg)
NEO	bära	(ngt) bär frukt	(ngt) ger resultat <urspr. bibl.>
	frukt	hans ansträngningar bar frukt	(lyckat,) märkbart resultat
NoKSO	bära	bära frukt	1 (om träd eller buskar) få frukter 2 ge ett bra resultat <i>Vi får hoppas att arbetet kommer att bära frukt.</i>
	frukt	bära frukt	lyckas bra <i>Satsningen har burit frukt.</i>
BSO	frukt	bära frukt	äv. bildl.: ge resultat
SSB	frukt	bära/ge frukt	hallonbuskar bär frukt på fjolårsskotten [...]
	frukt	◆ bära/ge frukt	alla är överens om att totalt engagemang är nödvändigt för att projektet skall bära frukt [...]
Sköldberg	–	bära frukt	'ge önskat resultat' /om ngt (vanl. ett arbete el. en satsning)/

Tabell C. *Angivelser av bära frukt i de aktuella verken*

I just detta fall aktualiseras bl.a. det faktum att idiomet *bära frukt* till sin form sammanfaller med kollokationen *bära frukt* vilken används om träd och buskar. Författarna förhåller sig till detta på delvis olika sätt. I *NoKSO* har man under lemmat *bära* valt att placera in de två betydelserna under olika lexemnummer. Under

lemmat *frukt* anförs dock bara betydelsen hos idiomet. I *BSO* återges betydelsen hos idiomet, men formuleringen ”äv. bildl.” indikerar att konstruktionen också kan tolkas bokstavligt. I *SSB* har man för det första angivit att *bära frukt* är en grammatisk konstruktion som avser träd. För det andra är *bära frukt* en konkret fras, vilken föregås av symbolen ◆, och då avses den idiomatiska betydelsen hos uttrycket. Betydelseskillnaden mellan den grammatiska konstruktionen och den konkreta frasen illustreras med hjälp av språkexempel. Däremot förklaras inte uttrycket. Uppenbarligen kan man välja olika lösningar i lägen som dessa. Men ordboksförfattarna måste ta ställning till hur man ska gå tillväga i dessa inte helt ovanliga fall. Flera av de undersökta idiomerna sammanfaller nämligen med kollokationer med mer bokstavliga betydelser. Bland dessa återfinns exempelvis (*gå*) *stick i stäv* och *stå högt i kurs*.

Beskrivningarna av vad idiomet *bära frukt* betyder måste betraktas som rättvisande. Ännu en gång vill jag dock lyfta fram fördelen med definitionstillägg och illustrativa språkprov såsom de som finns i *NoKSO* och *SSB*.

3.2.2. Exempel med mindre god överensstämmelse

Hittills har jag diskuterat uttryck som är väl beskrivna i ordböckerna. De utgör som sagt en klar majoritet av de undersökta fallen. Framför allt är det de uttryck som ger ett enhetligt intryck i materialet som är väl beskrivna. Kännetecknande för flera av de uttryck vars definitioner inte är fullt så rättvisande är att de uppvisar mer påtaglig semantisk variation. Som exempel väljer jag *dra växlar på något*. I tabell D framkommer hur det definieras i de olika arbetena.

verk	lemma	form	definition (+ ev. tillägg)
NEO	dra	dra växlar (på ngt)	utnyttja (ngt) för mycket
	växel	dra (stora) växlar på (ngt)	dra (stora) fördelar av (ngt) för framtiden
NoKSO	växel	dra växlar på något	vara alldeles för säker på att man ska få något och därför ta risker <i>Man ska inte dra för stora växlar på framtiden.</i>
BSO	växel	dra växlar på	dra fördel av; räkna med för framtiden
SSB	växel	dra växlar på ngt	om att utnyttja och dra fördelar av ngt [...] tränaren drar inte alltför stora växlar på premiärsegern, eftersom motståndet var lite för svagt; [...]
Sköldberg	–	dra växlar på ngt	'dra slutsatser (som indikerar fortsatt positiv utveckling) av ngt' /främst om person; av (ofta positiv) situation, utveckling el. händelse såsom en seger/

Tabell D. Angivelser av dra växlar på något i de aktuella verken

Det är framför allt två uttryckssätt som förekommer i definitionerna av idiomerna och det är "utnyttja" respektive "dra fördelar av". I Sköldberg 2004 har jag däremot valt formuleringen 'dra slutsatser (som indikerar fortsatt positiv utveckling) av något'. Som framgår av definitionen kan de aktuella slutsatserna antyda att framtiden i något avseende är positiv. Så är också fallet i exempel (3):

- (3) Löf aktar sig dock för att *dra* för stora *växlar på* storsegern. – Vi ska passa oss för att sticka ut hakan, så här stora ytor kommer vi inte få i nästa match. (Press 97)

I (3) handlar det om att ett lag har vunnit överlägset i fotboll, vilket bådär gott inför framtiden. Den omtalade "Löf" vill dock inte ta ut några segrar i förskott. Den semantiska faktorn 'som indikerar fortsatt positiv utveckling' är dock inte alltid närvarande och av detta skäl står den inom parentes i definitionen. Denna del av betydelsen realiseras exempelvis inte i exempel (4):

- (4) Vilka framtidsdrömmar hyser då dagens barn? Utan att *dra* alltför stora *växlar på* denna artikel, vilken bygger på intervjuer med blott sex pojkar och flickor i låg- och mellanstadieåldern, vågar man nog ändå dra slutsatsen att dessa barn är tidstypiska i den bemärkelsen att flera av dem drömmer om att som vuxna arbeta inom mediaindustrin [...]. (Press 96)

I exempel (4) handlar det om att dra en slutsats utifrån innehållet i en viss artikel. Denna slutsats är dock varken utpräglat positiv eller negativ utan förhållandevis neutral. Man kan därmed säga att bortfallet av 'som indikerar fortsatt positiv utveckling' leder till en generalisering av uttryckets idiomatiska betydelse. Denna återkommande typ av betydelsevariation är dock inte särskilt väl återgiven i de aktuella ordböckerna. Variationen hos just detta uttryck illustreras dock till viss del i *SSB* med hjälp av språkprov. Även en av de betydelser som anges i *BSO*, nämligen 'räkna med för framtiden', speglar förhållandevis väl idiomets betydelse, åtminstone då den en fortsatt positiv utveckling är aktuell.

Detta gällde alltså idiomerna *dra växlar på något*. Andra uttryck som också varierar semantiskt i materialet men som beskrivs på ett väl knapphändigt sätt i flera av ordböckerna är t.ex. *kasta in handduken* och *sopa något under mattan*.

3.3. Angivelse av betydelsevariation

Hittills har jag behandlat i vilken mån definitionerna speglar den betydelse som uttrycken har i mitt material. Jag kommer nu att koncentrera mig på hur betydelsevariation hos idiomerna anges i de aktuella verken. Som utgångspunkt för detta resonemang vill jag nämna bruket av *se dagens ljus*. I materialet finns framför allt två typer av användningar. Dessa illustreras i exempel (5-6):

- (5) Lille Bryan såg *dagens ljus* den 5 november 1959, i Kingston, Ontario, Kanada. (Press 97)
- (6) En ny jätte på energiområdet *ser dagens ljus* med en omsättning på 80 miljarder franc och 90 000 anställda. (Press 95)

Uttrycket *se dagens ljus* används således dels om människor (och djur) och kan då sägas betyda 'födas', dels om inanimata ting och företeelser såsom produkter, företag och politiska partier. Uttrycket har då betydelsen 'skapas' eller 'bli till'. Av tabell E framgår vad uttrycket anges betyda i de olika verken.

verk	lemma	form	definition (+ ev. tillägg)
NEO	dag	se/skåda dagens ljus	födas, komma till
	ljus	se/skåda dagens ljus	födas <högt.>
NoKSO	dag	se dagens ljus	födas eller bli till <i>Datorn såg dagens ljus redan på femtiotalet.</i>
	ljus	se dagens ljus	födas eller bli till
BSO	dag	se dagens ljus	födas
	ljus	se dagens ljus	födas
SSB	ljus	se/skåda dagens ljus	om att födas, poet. det var först på senhösten året därpå som första barnet såg dagens ljus; äv. om företeelser el. likn. som skapas en ny symfoniorkester har sett dagens ljus i den idylliska fiskestaden
Sköldberg	–	se dagens ljus	'börja existera' /om levande varelse, föremål, organisation e.d./

Tabell E. *Angivelser av se dagens ljus i de aktuella verken*

Som synes i tabell E anger samtliga ordböcker att uttrycket kan betyda 'födas'. Under vissa lemmorna anges även att uttrycket kan betyda 'komma till', 'bli till', 'skapas', dvs. att idiomets betydelse kan vara mer utvidgad. I en majoritet av beläggen i pressmaterialet är det också denna mer utvidgade betydelse som är aktuell. Det råder sålunda inget tvivel om att också denna betydelsenyns bör återges på något sätt. I Sköldberg 2004 valde jag istället att skriva en mer generell definition som är tänkt att inbegripa båda betydelserna. Definitionstillägget är avsett att vägleda användaren om vad det är som kan *se dagens ljus*.

Detta uttryck illustrerar också hur ordboks författarna valt att markera befintlig semantisk variation i materialet. I *NEO* har man under lemmat *dag* valt att placera

ett kommatecken mellan de båda betydelserna. I *NoKSO* har man istället använt ett ”eller” och i *SSB* en kombination av ett semikolon och ett ”även”.

Ett sista exempel är *sätta käppar i hjulet för något* som i mitt material dels betyder ’vålla ett besvärande hinder’, dels ’vålla ett oöverstigit hinder’. I tabell F framkommer hur detta beskrivs i de aktuella arbetena.

verk	lemma	form	definition (+ ev. tillägg)
NEO	hjul	sätta en käpp i hjulet (för ngn/ngt)	hindra (ngn/ngt)
	käpp	sätta en käpp i hjulet (för ngn eller ngt)	åstadkomma ett direkt hinder (för ngn eller ngt) ofta på otillbörligt sätt
NoKSO	käpp	sätta en käpp/käppar i hjulet för någon/något	hindra eller stoppa någon/något
BSO	käpp	sätta en käpp i hjulet för	effektivt hindra
SSB	käpp	sätta käppar i hjulet/hjulen för ngn/ngt	om att hindra ngt el. förstöra för ngn föräldrade system får inte sätta käppar i hjulen för arbetet; [...]
Sköldberg	–	sätta käppar i hjulet för ngt	’(avsiktligt) vålla (oöverstigit) hinder för ngn el. ngt’ /om ngn el. ngt; ofta med avs. på verksamhet, utveckling etc./.

Tabell F. *Angivelser av sätta käppar i hjulet för något i de aktuella verken*

Av tabell F framgår att någon form av betydelsevariation markeras i tre av de aktuella böckerna, närmare bestämt i *NoKSO*, *SSB* och Sköldberg. I såväl *NoKSO* som *SSB* används ett ”eller”. Båda betydelsebeskrivningarna kan sägas spegla innehållet i många av användningarna i materialet. Som redan framgått har jag i Sköldberg 2004 valt att sätta vissa led inom parentes för att på så vis markera att vissa faktorer aktualiseras ibland, men inte alltid. Vilken metod man än använder, måste det ändå betraktas som positivt med en mer nyanserad bild av vad idiommet kan betyda.

4. Sammanfattande diskussion

Nu har jag givit smakprov på hur det kan se ut i de olika arbetena. Min undersökning visar att de idiomdefinitioner som finns i ett antal svenska ordböcker i hög grad påminner om varandra. Inom samtliga ordböcker förekommer det dock att ett och samma idiom definieras på varierande sätt under olika lemmen. I flera av ordböckerna är det till och med mycket vanligt förekommande. Detta kan vara en konsekvens av den variation som idiomerna trots allt uppvisar i autentiska texter. Under ett lemma

anges vad uttrycket betyder i vissa belägg och under ett annat lemma vad det betyder i andra. Man skulle kunna säga att det faktum att det råder en så stor inkonsekvens mellan idiomdefinitioner inom ett och samma verk tillsammans med resultat från tidigare undersökningar säger något om hur lite genomarbetade idiom är i svenska ordböcker – åtminstone hade fram till publiceringen av *Svenskt språkbruk* (2003).

Vidare visar undersökningen att de flesta av idiomdefinitionerna är kortfattade men att de ändå kan sägas täcka in idiomets betydelse(r). Framför allt gäller detta de idiom som uppvisar begränsad semantisk variation i materialet. Med andra ord verkar det som om idiomens betydelser i svenska ordböcker är mer rättvisande än deras form.

De gånger semantisk variation förekommer i autentiska texter är denna dock inte lika väl återgiven i böckerna. När variation skall markeras använder ordboks författarna ett antal olika redskap. För det första används lexemnummer dels för att ange att ett uttryck kan tolkas både bokstavligt och idiomatiskt, dels att ett idiom kan ha två olika idiomatiska betydelser. För det andra infogas *eller* och *även*. I vissa ordböcker som t.ex. *NoKSO*, kombineras också dessa angivelser med lexemnummer, vilket kan försvåra för läsaren. För det tredje används kommatecken och semikolon. Kommatecken brukar indikera lägre grad av betydelseskilnad och semikolon en högre grad (jfr Svensén 2004:412). Men inte heller dessa tecken är särskilt konsekvent använda. Kommatecknen används också rikligt mellan närsynonymer som författarna tagit till för att så långt det är möjligt täcka idiomets betydelsenyanser i olika kontexter. Det torde vara en konsekvens av att det inte alltid är helt enkelt att förklara vad ett idiom verkligen betyder (jfr t.ex. Andersson 1999:137). För det fjärde förekommer det att vissa delar av definitionerna står inom parentes för att ange att just dessa led är fakultativa. Det förekommer även att fakultativa betydelse-tillägg anges i mindre stil.

De semantiska beskrivningarna av idiomerna kan sålunda förbättras och preciseras ytterligare. En tänkbar väg i framtiden är just att använda någon form av definitionstillägg för att på ett tydligare sätt ange hur idiomerna i fråga brukar användas. De infogade språkproven är också något mycket positivt och de skulle också kunna användas ytterligare för att belysa den variation som faktiskt förekommer hos idiomerna i autentiska texter. Det är möjligt att det inte finns tillräckligt med utrymme för detta i papperversioner av ordböcker, men man borde verkligen utnyttja denna möjlighet i elektroniska utgåvor (jfr t.ex. Bergenholtz & Vrang 2004:185-186; Lorentzen & Trap-Jensen 2004:193-198.)

Litteratur

Ordböcker:

- Bonniers svenska ordbok*. Utarbetad av Malmström, S. m.fl. 8:e rev. uppl. Stockholm: Albert Bonniers Förlag 2002.
- Nationalencyklopedins ordbok*. Del 1-3. Höganäs: Bra Böcker 1995-96.
- Natur och Kulturs Svenska Ordbok*. Stockholm: Natur och Kultur 2001.
- Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser*. Utarbetad av Svenska språknämnden. Stockholm: Norstedts 2003.

Övrig litteratur:

- Allén, Sture et al. 1975: *Nusvensk frekvensordbok baserad på tidningstext. 3. Ordförbindelser*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Andersson, Henrik 1999: To nye danske idiomordbøger. I: *LexicoNordica* 6, 133-150.
- Benson, Morton 1985: Collocations and idioms. I: Ison, R. (ed.): *Dictionaries, lexicography and language learning*. Oxford: Pergamon Press, 61-68.
- Bergenholtz, Henning & Vibeke Vrang 2004: Ny dansk ordbog i seks bind for sekretærer og forskere. I: *LexicoNordica* 11, 165-189.
- Clausén, Ulla 1993: Idiom och variation. I: Garde, A. & P. Jarvad (red.): *Nordiske studier i leksikografi II. Rapport fra Konference om Leksikografi i Norden 11.-14. maj 1993*. (Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi 2.) Oslo, 47-52.
- Clausén, Ulla 1996: Idiom i bruk. I: *Språket lever! Festskrift till Margareta Westman den 27 mars 1996*. (Skrifter utgivna av svenska språknämnden 80.) Stockholm: Norstedts, 36-42.
- Clausén, Ulla & Erika Lyly 1994: Criteria for Identifying and Representing Idioms in a Phraseological Dictionary. I: Martin, W. et al. (eds.): *Euralex 1994 Proceedings. Papers submitted to the 6th EURALEX International Congress on Lexicography in Amsterdam, The Netherlands*. Amsterdam, 258-262.
- Dobrovol'skij, Dmitrij 1994: Idioms in a Semantic Network: Towards a New Dictionary-Type. I: Martin, W. et al. (eds.): *Euralex 1994 Proceedings. Papers submitted to the 6th EURALEX International Congress on Lexicography in Amsterdam, The Netherlands*. Amsterdam, 263-270.
- Farø, Ken 2002: Somatismen als Problem der dänischen und deutschen Lexikographie. I: *Symposium on Lexicography X. Proceedings of the Tenth International Symposium on Lexicography May 4-6, 2000 at the University of Copenhagen*. (Lexicographica 109.) Tübingen, 107-124.
- Kjellmer, Göran 1996: Idiomen, kollokationerna och lexikonet. I: *LexicoNordica* 3, 79-90.
- Koller, Werner 1977: *Redensarten. Linguistische Aspekte, Vorkommensanalyse, Sprachspiel*. Tübingen: Niemeyer.
- Lindfors Viklund, Maja 1991: *Svenska idiom. Ur ett internationellt perspektiv*. (Rapporter från institutionen för nordiska språk/svenska språket vid Göteborgs universitet (Nordrapp) 7.) Göteborg.
- Lorentzen, Henrik & Trap-Jensen, Lars 2004: Kommentarer til Henning Bergenholtz og Vibeke Vrang: Ny dansk ordbog i seks bind for sekretærer og forskere. I: *LexicoNordica* 11, 191-198.
- Malmgren, Sven-Göran 2003: *Begå eller ta självmord? Om svenska kollokationer och deras*

- förändringsbenägenhet. I: *Språk och Stil. Tidskrift för svensk språkforskning* 13 (ny följd). Uppsala, 123-168.
- Malmgren, Sven-Göran 2004: En ny svensk konstruktionsordbok. I: *LexicoNordica* 11, 271-292.
- Nuccorini, Stefania 1988: The treatment of metaphorical and idiomatic expressions in learners' dictionaries. I: Snell-Hornby, M. (ed.): *ZüriLEX '86 Proceedings. Papers read at the EURALEX International Congress, University of Zürich, 9-14 September 1986*. Tübingen, 149-160.
- Schemann, Hans 1989: Das phraseologische Wörterbuch. I: Hausmann, F.J. et al. (eds.): *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. Band 1*. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5.1.) Berlin/New York: de Gruyter, 1019-1032.
- Sköldberg, Emma 2001: Lever idiomerna i svenska ordböcker sitt eget liv? I: *Rapport från Konferens om lexikografi i Norden, Göteborg 26-29 maj 1999*. (Nordiska studier i lexikografi 5.) (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 27.) Göteborg, 344-356.
- Sköldberg, Emma 2004: *Korten på bordet. Innehålls- och uttrycksmässig variation hos svenska idiom*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 31.) Göteborg.
- Sköldberg, Emma 2005: När faktorer lyser med sin frånvaro: om några typer av betydelsevariation hos svenska idiom. I: *Hermes, Journal of Linguistics* 35, 119-134.
- Svensén, Bo 2004: *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. 2 uppl. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Zgusta, Ladislav 1971. *Manual of lexicography*. The Hague: Mouton.